

УДК 39(477)(09)

Наталія Сивачук

ДЕСТРУКЦІЯ ФОЛЬКЛОРНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ ПІД ВПЛИВОМ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Антирелігійне виховання у радянській школі, мабуть, найболючіше і найделікатніше питання в історії вітчизняної педагогіки. Потрібно ще багато років, щоб реально і об'єктивно оцінити чорне безмежжя шкоди, що заподіяв тоталітаризм нашому народу, випікаючи з наших душ і сердець найцінніше надбання цивілізації, християнський світогляд, з його вірою, чеснотами та ідеалами. Та болюча рана не гоїться і понині, оскільки перепалений у вогні войовничого атеїзму ланцюг пам'яті і благословення предків важко відновити. Час гоїть рани, проте рубці від них залишаються на все життя, як знак біди.

Для українців християнство не просто релігія, – це саме життя, плин якого проходив із молитвою на устах, зверненою до Христа та Матері Божої. Земне життя українець будував за такими моделями, які сподобили б йому і після фізичної смерті в Україні земній, продовжитись у вічності в Україні небесній, розтанути серед зоряного безмежжя Чумацького шляху і там молитися за свій рід, за долю своїх дітей, і з тієї небесної висі озиватися у колядкових щедроспівах та великодніх дзвонах, у медвяних пахощах Спасу, зеленосвятських любистках і мерехтінні лампад. Саме вони, наші пращури- християни, своїми безгрішними і відважними душами утворили ту сферу благословення, яку великий Володимир Вернадський назвав ноосферою і яка тепер, у час техногенних катастроф своїм духовним незгасним вогнем береже білий світ.

Пекельна машина войовничого атеїзму палила нещадно собори наших душ, береги нашого дитинства, осушила глибинні озера пам'яті.

Мета нашого дослідження – це спроба розглянути наслідки руйнівного впливу антирелігійного виховання на фольклорну пам'ять українського народу.

Про антирелігійне виховання, його «велике» значення для досягнення великої мети – будівництва комуністичного суспільства написано сотні дисертаційних досліджень, тисячі наукових праць, автори яких були прихильно обласкані радянською владою, оскільки мали вчені ступені, нагороди, матеріальні вигоди. Однак, християнством їх праця оцінюється як розтління малолітніх, як смертельний гріх, а народ просто і влучно назвав їхні праці звичайним словоблуддям і фарисейством, бо переважна більшість тих «учених» таємно хрестила своїх дітей, брала у церкві шлюб, а на Великдень щасливо їла паску та крашанки.

Педагоги минулого надавали значної ваги релігійному вихованню, зокрема, К. Д. Ушинський писав: «Духовний розвиток, духовне виховання особи і народу здійснюється не самою школою, а кількома великими

вихователями: природою, життям, наукою і релігією» [11, с. 103]. С. М. Булгаков вважав, що без церковного виховання не сила буде відновити ні народного господарства, ні державності: «Я мрію про духовне завоювання школи, про її внутрішню, так би мовити, клерикалізацію, щоби була нарешті засипана безодня між церквою і шкільною освітою» [1, с. 74]. І. Огієнко, філософ, теолог, відомий захисник української автокефальної церкви наполягав на релігійному вихованні молоді [6, с. 137].

Радянською державою було ухвалено закон «Про відокремлення церкви від держави й школи від церкви», який набув чинності від 23 січня 1918 року. Радянська влада проголосила соціальне виховання й навчання без домішки духовної і, як висновок з цього, в пакеті 28 основних положень Кодексу Законів про народну освіту УСРР сказано: «Виховання й освіта в УСРР мусять бути вільні від усякого релігійного впливу». З 1921 року в УСРР відділом Наркомюста було заборонено навчання «закону божого» дітей і підлітків до 18-літнього віку [9, с. 38]. Окрім того, 3-го березня 1919 року вийшла постанова Наркомата Освіти РСФСР про недопущення духівництва до заняття посад по школах:

«1. Заборонити особам, що належать до духівництва всіх його родів, всіх релігій займати будь-які посади по всіх школах.

2. За порушення цієї заборони підлягають суду Революційного трибуналу» (Вісті ВЦВК, Ч. 57, від 15 березня 1919 року).

Обіжником Головоцвиху УСРР від 18 липня 1922 року під № 19–28 було запропоновано негайно звільнити з посад по лінії дитячих установ усіх осіб, що службово чи матеріально залежить від організацій релігійного культу [9, с. 9].

Професор Ів. Сухоплюєв писав: «Доки піп править службу божу, він є провідником класових принципів буржуазії, є знаряддям диктатури буржуазії. Доки прислужники всіх релігійних культів провадять ті чи інші обряди, вони духовно поневолюють працюючі маси й перешкоджають диктатурі пролетаріату» [9, с. 4].

Школа все більше ставала центром антирелігійного виховання згідно постанов XII-го з'їзду партії. На сторінках педагогічних часописів «Радянська освіта», «Комуністична освіта» («Шлях освіти»), «Новими стежками», «Червоні квіти», «За нову комуністичну освіту», «Новим шляхом» вийшла численна кількість статей, у яких автори діляться досвідом антирелігійної роботи в школі, вчені-педагоги пропонують різні методики її ведення, вказують шляхи підготовки вчителів до неї. Для досягнення поставленої мети, вважали вони, «найпростіше буде залучати елементи, необхідні для антирелігійної пропаганди в окремі дисципліни, що є вже в учбових планах педагогічних вузів, не виокремлюючи для цього окремих годин і не утворюючи спеціальних курсів. Такого роду елементи можна вносити в дисципліни всіх циклів» [13, с. 21]. Отже, всі навчальні дисципліни повинні були бути наповненими антирелігійним змістом, а це означало, що з курсу літератури, наприклад, вилучили ті твори українських письменників, де йшлося про значення релігії у

духовному житті людини чи їх автори були самі глибоко релігійними людьми. У курсі суспільних дисциплін вилучалися вчення філософів, які не стояли на позиціях матеріалістичного світогляду, давалася неправильна оцінка культурним здобуткам нації в історії цивілізації.

Основний удар машини войовничого атеїзму був спрямований проти української родини, в якій свято зберігалися звичаї, традиції, вірування, віра, мова, шанувалися заповіді предків. Однією з важливих ділянок антирелігійної роботи вчителя був певний вплив на родину, яку, за словами С. Литвиніва, «необхідно «нейтралізувати» як вогнище всіляких релігійних забобонів. Треба лише уявити, скільки різних церемоній зв'язано з постом та Великоднем: говіння, причастя, «свячення паски», «христосування». Всі ці звичаї міцно увійшли в побут селянської родини. Діти – приневолені учасники цих справ. Батьки беруть силою, примусом і женуть дітей говіти до церкви, часто – густо ломакою і батогом. Та це не все. На Великдень дітям шиють новий одяг, дають подарунки, ласощі» [4, с. 16].

В українській родині жінка-мати берегла пам'ять роду, була берегинею фольклорної пам'яті, мови, вона виступала і режисером домашніх свят, і художником-дизайнером, живою енциклопедією українознавства. Українські жінки свято берегли православну віру, навіть у ті найстрашніші часи. Не дивно, що ідеологи-безвірники саме в особі жінки-матері бачили головного опонента у справі атеїстичного виховання дітей: «Найсильніше релігія тримає під своїм впливом селянку. Жінка найбільше запаморочена релігією. Церковники нахабно використовують релігійність жінок» [6, с. 11]. У 1929 році О. Сергучов проводив дослідження, визначав рівень релігійності дітей залізничників і виявив, що вірять у Бога серед хлопчиків 24 %, серед дівчат – 54 %: «Дівчата, як бачимо, під більшим впливом релігійності, ніж хлопці. Для сімей залізничників це зрозуміло. Як показали наші обстеження, на залізниці працюють 95 % чоловіків і лише 5 % жінок. Тому жінки значно відсталіші, ніж чоловіки, бо прив'язані здебільшого до хатнього господарства. Відповідно з цим хлопці вже змалечку мають в сім'ї більше волі, ніж дівчата, до їх менша увага матерів, на їх не накладають стільки всілякої роботи, як на дівчат. Вплив родинної суспільності на них більший» [8, с. 28]. У свідомості радянський ідеологів увесь виховний простір, в якому живе українська дитина, – хата з іконами, рушниками, написами на сволоках, розписами на стінах, обрядами і ритуалами були символом ворожої ідеології, заважали формуванню класової свідомості дитини.

Цікавими є відповіді дітей на анкету, чи вірять вони у Бога: «На одного чоловіка навалилося нещастя (його арештували); він почав дуже молитися Богу, і його виправдали. Він казав, що це тільки через те, що він молився» [8, с. 31]; «Мені здається, що коли вірили в Бога, то було добре... Раніше було менше грабунків, убивств, через те, що боялися Бога. Людина знає, що її ніхто не буде карати на тім світі, вона йде на грабунки, вбивства своїх родичів за великі гроші. Є такі слова: «Бей, Ванька, Бога нет!». Ці

грабунки почалися з революції».

Хлопчик щиро хвалиться: «Ми біля церкви лялися, і у футбол грали, і Бог не покарав, хоча люди й лякали» [8, с. 31].

З упередженістю педагогіка перших років радянської влади ставилася до старшого покоління, вважаючи його перш за все «джерелом релігійності», оскільки найчастіше його представники виступають для дітей в образі батьків, матерів, тіток, бабусь, жінок взагалі. З першого дня життя дитини це оточення веде свій наступ, проводить відповідну «обробку» дитини» [8, с. 33]. Отже, «більшовики вживали спеціальних заходів, щоб підірвати авторитет батьків і взагалі авторитет старших» [2, с. 29], через це обірвати зв'язок поколінь, ланцюг фольклорної пам'яті, перетворити молодь у роботів, «позбавлених великих поглядів, власних почувань і волі» [2, с. 38].

Меч войовничого атеїзму нищив усі ті свята, які дитина любила і чекала впродовж усього року і до яких старанно готувалася. Таким світлим і очікуваним днем було Різдво Христове. Головним завданням української родини в дні цих свят було гідно приготувати себе, свою душу і серце, хату і господарство. У святі Різдва «піднімається колективно-громадське та національне почуття солідарності, єдності; вплив найвищих людських чеснот – шанування людини, її пам'яті, ділити радість з іншою людиною, бажати їй те, що бажаєш собі і шанування праці» [3, с. 38].

Важливою частиною Різдва є колядування дітей, які сприймаються по-особливому, як посланці з небес. Вважається, що всі побажання, висловлені дитиною у колядці, обов'язково збудуться. Батьки надавали великого значення ґрунтовній підготовці дитини до колядування та щедрування, оскільки слухачі дуже прискіпливо ставилися до того, як дитина виконує колядку, чи не забуде текст, який її спів, манера виконання, чи адекватний провідний мотив колядки до співу, статі і соціального становища того, кому вона адресована. Щедра винагорода за спів чекала старанного і талановитого виконавця, оскільки природна естетика українського народу ставила високу вимогу і до вокальних даних колядника.

Аби відбити бажання дітей колядувати та щедрувати, сформувати відразу і зневагу до цього, педагоги тоталітарної доби намагалися нав'язати думку, що це є звичайним старцюванням. Ставлення наших пращурів до винагорода за спів було своєрідним. Це була не милостиня, не платня, а особлива пожертва Богу, його посланцям за виконання хвальної пісні. Міра статку в родині, в обійсті, добробуту, врожаю, здоров'я безпосередньо залежить від кількості та якості хвальних пісень-колядок чи щедрівок на адресу господаря і його сім'ї.

Радянські ідеологи намагалися відвернути бажання дітей брати участь у зимовій календарній обрядовості. Наприклад, у статі «Школа і ...Різдво» Харитон Невіра пише: «Релігія тягне за собою низку традицій, до яких я відношу звичай колядувати, посипати, щедрувати. Організація

різних «ялинок», «йорданок», «колядок» є річчю далеко не безучасною для свідомості активної частини громадян, зокрема тих, на кого влада поклала великий обов'язок виховання майбутнього громадянина-комуніста. Всі атрибути ялинки – янголи, діди-морози. Херувимчики – такі близькі до релігійних традицій. Влаштуваючи ялинки під час різдвяних свят, ми цим лише протиричимо собі» [5, с. 4].

Аби продемонструвати своє «толерантне» ставлення до усної поетичної творчості народу, ідеологи комуністичної доби забороняли спів апокрифічних колядок і щедрівок, а до творів дохристиянського змісту ставилися терпиміше: «Це звичайні пісні, та ще й пісні інколи дуже гарні, красиві на голос. Приємно, весело бува їх послухати. На селі колядники та щедрівники людей розважають, звеселяють... Коли хлопці й дівчата збираються колядувати, хіба вони думають про те, що йдуть якомусь Богові молитися? Так більше погуляти, поспівати, пожартувати. А в цім анічогісінько поганого немає» [5, с. 4].

Оскільки змінити ставлення людей до колядування та щедрювання було майже неможливим, то вирішено було надати зимовій обрядовості «нового» змісту, ідеологи закликали славити «не зорю вечеровую, й не зорю вертепную, але зорю п'ятикутную, що є ознакою братства трудящих усього світу. Не від Бога чекаємо щастя, лише від власної праці. Не поворот зими святкуємо, але кінець буржуазного ладу, початок нового, соціалістичного» [5, с. 4].

Було запропоновано, щоб замість старих колядок і щедрівок «лунали нові, червоні зі словами з нового життя, живими, революційними» [8, с. 4]. Такі твори склали члени спілки селянських письменників «Плуг». Вони час від часу публікувалися у пресі. У педагогічному журналі «Новими стежками» за 1922 рік було надруковано три таких колядки та щедрівки:

*Нова радість стала,
Яка не бувала:
Зоря ясна п'ятикутна
На весь світ осіяла.*

*Упали вівтарі,
Покотились царі.
Слава люду робочому,
Чабанам, шахтарям! [12, с. 58].*

Педагогів турбувало, що під час релігійних свят дитина залишається вдома і підпадає під вплив родинного оточення зі всіма атрибутами релігійно-побутового святкування. Один із авторів з метою послаблення впливу релігійних свят на дітей пропонує, щоб «діти і вчителі ці дні проводили у школі за звичайною щоденною роботою. Все це стосується і неділі, яка поки що є днем відпочинку для всіх трудящих... Місцевим органам народ освіти, спілки робос та ЛКСМУ мають провести кампанію на добровільне відмовлення учителів та дітей від відпочинку в дні релігійних свят» [7, с. 72].

Впритул до кінця 80-х років ХХ століття заборонялося дітям відвідувати церкву, засуджувалася їх участь у сімейних обрядах та

святкуваннях, оголошувались догани тим учителям, учні яких колядували чи щедрували.

Психологи стверджують, що життя, особливо духовне, дорослої людини значною мірою зумовлюється досвідом дитинства. Життя українських дітей у переважній більшості проходило за подвійними стандартами: вдома святкували Великдень, Різдво, вчили і співали колядки, щедрівки, молились, хрестились, а в школі все це засуджувалось. Це погано позначилося на менталітеті нації, породило низку комплексів, зневіру у торжество національної ідеї, посилило позицію філософії «моя хата з краю», у ставленні до української культури все більше спрацьовували стереотипи, визначені І. Дзюбою, а саме: меншовартості (уявлення про мову, фольклор, літературу, як про щось «сільське», «мужицьке»); провінційності (українська література і фольклор мають провінційний характер порівняно з російським); примітивності (хибна думка про те, що українську культуру в світі не знають, отож пишатися нею не доводиться); жанрової убогості (українська культура сприймається обивателями як словесне мистецтво).

Особливо слід зауважити, що саме жінки, матері, бабусі у роки тоталітаризму зберегли у своїй пам'яті неперевершені зразки усної народної творчості, звичаї, обряди, ремесла і зуміли передати ці знання молодому поколінню.

Однак, фольклорна пам'ять нації під впливом войовничого атеїзму все ж зазнала непоправних втрат, оскільки ламалися ті алгоритми, моделі, за якими людина жила впродовж століть. У процесі праці вона реалізовувала свої матеріальні потреби, а під час свята – духовні. Свята на протигагу будням давали можливість акумулювати свою життєву енергію, повертали до першовитоків буття, сприяли вияву творчих сил через обряд і ритуал. Це виявлялося у спільній молитві, трапезі, співі, танцях, у причетності усієї громади до обряду та ритуалу у суворо визначені дні. Сама назва «свято» трактується у народній свідомості як «сакральний». Радянські свята не мали такого змісту, тому і не могли задовольнити духовні настрої людини.

Питання фольклорної пам'яті, її деструкція під впливом войовничого атеїзму та комуністичної ідеології дуже актуальне у наш час, коли суспільство вступило у смугу духовної, економічної та екологічної кризи.

Введення у шкільний курс «Християнської етики» дає надію, що досвід попередніх поколінь, надбання християнської цивілізації будуть надійним орієнтиром у справі духовного оздоровлення нації, оскільки релігія є «не є якоюсь суб'єктивною вигадкою чи витвором якогось духовного діяча, а вираженням ірраціональної сторони духовності людини. Вона орієнтує не на втечу від життя, а на вироблення практичних рецептів, які дають можливість пом'якшити негативні наслідки ірраціональних впливів іннатурального щодо активно діючої людини, компенсувати їх» [3, с. 9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булгаков С. М. На пиру Богов (Pro i contra) / Сергей Булгаков // *Современные диалоги*. – К. : *Летопись*, 1918.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994.
3. Колодний А. М. Феномен релігії / А. Колодний. – К. : *Світ знань*, 1999. – С. 9.
4. Литвинів С. Учитель і весняна антирелігійна компанія / С. Литвинів // *Радянська освіта*. – 1929. – № 4.
5. Невіра Харитон. Школа і.. Різдво / Харитон Невіра // *Новими стежками*. – 1922, листопад-грудень. – С. 4.
6. Огієнко І. Українські шкільні мотиви / Іван Огієнко. – К., 1921. – С. 4.
7. Палахута Л. Зміцнимо антирелігійний фронт на селі / Л. Палахута // *Радянська освіта*. – 1930. – № 4. – С. 11.
8. Р. Т. Школа й релігійні свята / Р. Т. // *Радянська освіта*. – 1929. – № 5. – С. 72.
9. Сергучов О. Релігійні й антирелігійні погляди наших дітей / О. Сергучов // *Шлях освіти*. – 1929. – № 3. – С. 28.
10. Сухоплюєв Ів. Відокремлення школи від церкви / Ів. Сухоплюєв. – Харків – Київ : *Книгоспілка*, 1923. – С. 21.
11. Ушинський К. Д. Питання про народні школи / Костянтин Ушинський // *Ушинський К. Д. Вибрані твори*. – К. : *Рад. школа*, 1949. – С. 103.
12. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Богдан Цимбалістий // *Українська душа*. – К. : «Фенікс», 1992. – С. 85.
13. Червоні колядки й щедрівки // *Новими стежками*. 1922. – № 2–3. – С. 58–59.